

*М.О. ЛАРКІН,
аспірант
(Запорізький національний університет)
(Науковий керівник доцент В.П. Сабадаш)*

ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НА ҐРУНТІ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ ВОРОЖНЕЧА

Ключові слова: *огляд місця події, розслідування, релігійна ворожнеча, національна ворожнеча.*

Огляд місця події є ключовою інформативно-пошуковою слідчою дією. Вона часто проводиться як першочергова після порушення кримінальної справи. У невідкладних випадках закон дозволяє проводити її навіть до порушення кримінальної справи (ч. 2 ст. 190 КПК України). Таке виключення для даної слідчої дії законодавцем зроблено тому, що нерідко тільки завдяки огляду місця події можна встановити наявність ознак злочину й ухвалити рішення щодо порушення кримінальної справи. Згідно з ч. 1 ст. 190 КПК України огляд місця події проводиться з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи. Основним змістом огляду місця події є усунення дефіциту інформації про подію злочину шляхом безпосереднього сприймання та фіксації змін матеріальної обстановки на

місці події [6, 27]. У чинному законодавстві термін «місце події» не роз'яснюється, тоді як у криміналістиці місцем події називають приміщення або ділянку місцевості, у межах якої виявлені сліди скоєного злочину [3, 163]. На думку шведських криміналістів А. Свенсона та О. Венделя, місце вчинення злочину — це «найбільш повне джерело усілякого роду відомостей, і в більшості випадків розкриття злочинів цілком залежить від того, чи повною мірою використане це джерело. Воно дає слідству важливі докази. Той, хто перший прибуває на місце, зобов'язаний потурбуватися про те, щоб жодний з них не був пропущений внаслідок недбалості, легковажності або через безглуздість. Якщо таке сталося, втрачене не можна відновити; відновлення втрачених доказів неможливе» [7, 13].

Протягом 2000—2009 рр. проблемні питання, пов'язані з проведенням огляду місця події, розглядалися в працях таких

учених, як О.Я. Баєв, В.П. Бахін, В.І. Бояров, В.К. Весельський, Л.І. Казміренко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, О.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько та ін. Окремі питання щодо проведення огляду місця події досліджувалися в дисертаційних роботах В.В. Куніна (Санкт-Петербург, 2001), Г.В. Кобзева (Санкт-Петербург, 2006), В.І. Алексєйчук (Харків, 2007).

Актуальність обраної нами теми полягає в тому, що дотепер у вітчизняній юридичній літературі не досліджувалися особливості проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі.

Мета статті — проаналізувати тактико-криміналістичні особливості проведення огляду місця події під час розслідування злочинів зазначеної категорії.

Огляд місця події при розслідуванні вказаних злочинів є першочерговою слідчою дією. На жаль, досить часто працівники правоохоронних органів недооцінюють важливість даної слідчої дії, негативно ставляться до її проведення, особливо це стосується заподіяння тілесних ушкоджень середнього або легкого ступеня тяжкості.

Огляд місця події є незамінною слідчою дією, оскільки слідчий безпосередньо, без проміжних ланок, сприймає ті або інші об'єкти в тому вигляді, у якому їх застає. Тому доказова інформація надходить до слідчого з мінімальними перекрученнями.

Своєчасний початок огляду місця події залежить від часу між одержанням правоохоронними органами вихідної інформації про заподіяння шкоди життю та здоров'ю й прибуттям слідчо-оперативної групи на місце події. Слідчий, одержавши первинну інформацію про вчинення досліджуваних злочинів, перед початком огляду місця події повинен з'ясувати, від кого вона надійшла, сутність цього злочину, де й коли він був вчинений.

На результативність даної слідчої дії впливає те, наскільки якісно проведений

огляд, а це буває пов'язано з кількістю часу, витраченого на нього. Аналіз кримінальних справ по злочинах проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, показав, що огляд місця події в середньому складав 2 години. Це говорить про те, що дана слідча дія в більшості випадків проводиться поверхово, оскільки за такий короткий проміжок часу неможливо ретельно вивчити місце події, відшукати й вилучити всі можливі сліди та речові докази, упакувати їх, кваліфіковано скласти протокол слідчої дії, план місцевості, установити очевидців злочину тощо.

Огляд місця події по розглянутій категорії злочинів повинен супроводжуватися іншими процесуальними діями, зокрема, опитуванням постраждалих та очевидців, а також оперативними й організаційними заходами, які передують огляду місця події і здійснюються паралельно з ним або після його закінчення.

Суттєвою умовою ефективного огляду місця події є оптимальний склад слідчо-оперативної групи, до якої мають входити: слідчий, оперативні працівники, експерти-криміналісти, судово-медичний експерт або лікар, спеціалісти з різних галузей знань — судової психології, соціології, біології, генетики, спеціаліст у галузі міжетнічних відносин, спеціаліст, який вивчає формування і діяльність молодіжних неформальних груп.

Підставами для формування саме такого складу слідчо-оперативної групи можуть бути: зовнішні ознаки особи потерпілого, які свідчать про його расову, національну, конфесійну належність і які гіпотетично могли спровокувати конфлікт; специфічні риси особи підозрюваного, які вказують на його належність до існуючих неформальних молодіжних угруповань або організацій екстремістської спрямованості; спосіб вчинення злочину (дії злочинця свідчать про наявність мотиву етно-релігійної ворожнечі, наприклад, вчинення злочину супроводжувалося висловлюваннями націоналістичного характеру); місце

вчинення злочину (це може бути місце компактного проживання національної меншини, наприклад, ромів, або територія біля гуртожитку, у якому мешкають студенти іноземних країн, чи в приміщенні, яке використовує релігійна громада, або поряд з ним, наприклад, синагога та ін.).

Всі учасники огляду повинні поводитися на місці події таким чином, щоб обстановка місця не була змінена, а сліди події не були ушкоджені. Крім того, на місці події неприпустимо голосно висловлювати думки, припущення, висувати будь-які версії по розслідуваній події в присутності сторонніх осіб, родичів, друзів потерпілого, свідків.

Для того, щоб огляд був результативним, слідчий повинен звертати увагу не тільки на виявлення та фіксацію очевидних і видимих матеріальних слідів і речових доказів, але й на виявлення невидимих слідів, що важко здійснити без допомоги спеціаліста.

Успіх розкриття злочинів вказаної категорії багато в чому залежить від взаємодії слідчого з органами дізнання протягом усього розслідування. Найбільш тісно цей зв'язок простежується вже на початковому етапі розслідування при проведенні огляду місця події, допиту, розшуку і затримання підозрюваного.

Особливого значення набуває питання про послідовність огляду місця події. По кримінальних справах щодо злочинів проти життя та здоров'я особи, скоєних на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, огляд місця події проводиться відразу після надходження інформації про вчинений злочин. Перш ніж розпочати дослідження матеріальної обстановки, слідчий повинен визначити межі огляду. А.М. Кустов і С.С. Саміщенко зазначають, що вибір методики огляду місця події здійснюється в ході загального ознайомлення з місцем події. На цьому етапі слідчий визначає умовні границі місця події та вузлових об'єктів, одним із яких є труп [4, 309]. Це дозволяє забезпечити охорону території, вчасно запросити необхід-

них спеціалістів, обрати відповідні методи огляду. Слід зазначити, що в більшості випадків ретельність огляду місця події по злочинах даної категорії потребує багато часу. Це пов'язано з тим, що огляду підлягає значна ділянка місцевості, де знаходилася і активно діяла велика кількість осіб (злочинці, як правило, члени угруповань, що сповідують расизм, фашизм, антисемітизм, націоналізм, потерпілі, свідки тощо) та їхніх слідів.

По злочинах даної категорії після прибуття на місце події слідчо-оперативної групи в першу чергу необхідно вжити заходів щодо надання медичної допомоги потерпілому, якщо він її потребує. Встановлюється його особа. Акцентується увага на зовнішньому вигляді потерпілого (колір шкіри, риси обличчя, волоссяний покрив, татуювання, його одяг, взуття, прикраси тощо). Проводиться також ретельний огляд особистих речей (документи, цінні папери, гроші, дорогоцінні вироби, засоби мобільного зв'язку, кредитні картки та ін.). Якщо дозволяє стан здоров'я потерпілого, то він допитується й вирішується питання про можливість запрошення його для участі в огляді. Якщо ж потерпілий перебуває в медичній установі, то слідчий повинен дати доручення співробітникові органів внутрішніх справ з'ясувати стан потерпілого й по можливості опитати його про обставини події.

Під час огляду місця події суттєвого значення набуває опитування осіб-очевидців злочину чи тих, хто першим виявив ознаки і сліди злочину. Вони можуть надати інформацію щодо прикмет злочинця, обставин події, обстановки місця події, змін, які відбулися в ній. Найприскипливіше треба допитувати очевидців події, яка є предметом розслідування, адже їхні свідчення можуть вказати на наявність у діяч злочинця мотиву расової, національної чи релігійної ненависті. Не менш важливу роль може зіграти й опитування громадян, які мають інформацію щодо потерпілого, зокрема про його расову, національну, конфесійну належність, місце про-

живання, навчання, спосіб життя, зв'язки, поведінку, звички. Опитування очевидців варто проводити з урахуванням національного характеру осіб, інтереси яких зачіпає проведення цієї слідчої дії, соціально-психологічної ситуації й можливого природного впливу вчиненого злочину на рівень соціальної напруженості в регіоні [1, 9—10]. Якщо в результаті опитування вдалося зібрати докладну інформацію, вона негайно використовується для розшуку злочинця (злочинців).

Старанно необхідно опитувати осіб, які першими опинилися на місці події або знайшли труп потерпілої особи. При цьому з'ясовують, як вони туди потрапили, з якою метою, що робили до прибуття працівників органів внутрішніх справ, чи змінювали обстановку місця події, яких предметів торкалися руками, ногами, які сліди залишили. Шляхом опитування громадян, які першими прибули на місце події, встановлюють первинне місцезнаходження й розташування трупа, кожного предмета та зміни, які сталися через їх, наприклад, небережність чи незнання.

Опитувати осіб треба по одному для того, щоб запобігти впливу на них із боку інших громадян, а також для того, щоб повідомлені дані не розголошувалися. Слідчий попереджає опитуваних про нерозголошення інформації, що стала їм відома. До інформації, отриманої в ході опитування, необхідно ставитися критично та проводити її перевірку як шляхом зіставлення з об'єктивними даними огляду, так і за допомогою оперативно-розшукових можливостей органів дізнання. Насамперед слід остерегатися, щоб серед опитуваних не було злочинця, його співучасників або інших зацікавлених у справі осіб, які можуть навмисно повідомити неправдиві дані. Уся отримана інформація має довідковий, орієнтовний характер. Вона уточнюється в процесі усної бесіди, записується на магнітну стрічку, коротко заноситься в блокнот із зазначенням прізвищ та адрес осіб, які її повідомили, оскільки згодом опитуваний може бути допитаний як свідок [5, 15].

Якщо під час опитування з'ясовано, що особи, які охороняли місце події чи знаходились там до прибуття слідчого, могли залишити свої сліди на ґрунті, трупі, потерпілій особі або на будь-яких предметах, то слідчий повинен виключити сліди всіх осіб, які випадково їх залишили.

Важливу інформацію про те, що відбулося на місці огляду, можуть дати сліди людини (рук, ніг, зубів і т.п.), сліди біологічного походження (крові, слини, сперми), сліди від зброї (холодної, вогнепальної, вибухових пристроїв), сліди різних інструментів, транспортних засобів і т.п.

Крім пошуку й дослідження слідів, традиційних для злочинів проти життя й здоров'я, особлива увага повинна бути приділена пошуку тих слідів, які б свідчили про мотив расової, національної чи релігійної ворожнечі. Такими слідами можуть бути написи на землі, асфальті, стінах; записки, розкидані листівки расистського, націоналістичного характеру, предмети ритуального характеру тощо. Зазначені написи та предмети оглядаються з метою подальшого виявлення на них слідів ніг, пальців рук, крові, слини тощо. Оскільки сліди події залишаються не тільки на матеріальних об'єктах, а й у свідомості очевидців (наприклад, висловлювання расистського й націоналістичного характеру), то при огляді місця події важливим є встановлення об'єктів, які знаходяться в безпосередній близькості від місця злочинних дій. Тобто слідчий має визначитися з тим, де (або звідкіля) можна було сприймати весь процес скоєння злочину чи його окремі складові. За умови встановлення зазначених вище фактів може бути висунута версія про вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної ненависті.

Аналіз кримінальних справ про злочини проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, дає підставу для висновку, що злочинці в більшості випадків не вживають заходів з приховання та фальсифікації слідів.

Вибір методів огляду місця події залежить від багатьох обставин і визначається, насамперед, особливостями й площею території, що має бути оглянутою, а також характером злочину та інших обставин.

Так, при огляді великої за площею території у випадках вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи за мотивом расової, національної чи релігійної ворожнечі в місцях проведення масових заходів, метрополітені, на площах, стадіонах, в парках тощо найбільш ефективними методами огляду місця події є фронтальний і секторний методи. Використання цих методів дозволяє зібрати максимальну кількість матеріальних слідів злочину (знаряддя та засоби вчинення злочину, випадково загублені злочинцем речі й предмети, наприклад, специфічні нашивки, ланцюжки, набійки).

Сутність огляду місця події за фактом виявлення трупа при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, полягає в тому, що слідчий безпосередньо, а також за допомогою науково-технічних засобів досліджує матеріальну обстановку місця події, різні матеріальні предмети — речі, знаряддя, документи й т.п., котрі перебувають у даному місці, і переконується в існуванні доказів, які мають значення для розслідування злочину.

Специфічність такого об'єкта огляду як труп вимагає, щоб зовнішній огляд його на місці події починався з вивчення обстановки предметів поряд з трупом, визначення точного його розташування відносно нерухомих предметів (дорога, будинок). Потрібно визначити відстань від цих предметів до різних частин тіла (до рук, ніг, голови, спини). Потім вивчаються й фіксуються: поза трупа, положення рук і ніг, визначається стать, вік, зріст, статура, риси зовнішності тощо. С.М. Трегубов писав: «При огляді трупа важливо звернути увагу на положення рук і плаття. Якщо, наприклад, людина падає, її руки лягають певним чином; так само певним чином розта-

шовуються і складки її одягу. Тому уважне ставлення до даного питання завжди дасть можливість помітити, що хто-небудь оправав одяг або змінив положення трупа» [8, 42]. Якщо в руках трупа затиснуті які-небудь предмети або речовини, наприклад, волосся, частки одягу, вони оглядаються та вилучаються. Інші частини тіла оглядаються від голови до ніг. Після цього оглядаються в недоторканному вигляді інші об'єкти: одяг, взуття, головний убір, вивчаються наявність, форма, розмір і локалізація плям, наприклад, крові, часток різних речовин: бруду, пилу, фарби. Доцільно потім одяг із трупа зняти, докладно оглянути його, вилучити вміст кишень. Усе це повинно бути ретельно вивчено, видимі дрібні частки та накладення на одязі вилучаються, описуються та упаковуються. Наявність у потерпілих таких коштовних речей як гаманець, мобільний телефон, золоті вироби, тобто відсутність ознак пограбування, дозволяє висунути версію про мотив расової, національної чи релігійної ненависті.

Фіксуються дані, які сприяють вирішенню питання про час настання смерті (температура тіла, наявність ранніх або пізніх трупних явищ).

Повинні бути оглянуті видимі ушкодження на тілі, їхня локалізація, форма, розмір, характер країв. Якщо на тілі, одязі та предметах, що знаходяться на трупі або біля трупа, є плями крові, то слід зафіксувати їхню форму, розмір, розташування, напрямок потьоків або бризок. Усі плями крові варто вилучити для подальшого дослідження, треба також вилучити вміст з-під нігтів.

Після закінчення огляду трупа уважно оглядається його ложе. Якщо під трупом є сліди крові, то необхідно виміряти їх і визначити глибину просочування. Відразу ж після цього труп направляється для проведення судово-медичних досліджень.

Згідно з ч. 1 ст. 127 КПК України при провадженні огляду обов'язкова присутність не менше двох понять. Як поняті запрошуються особи, не зацікавлені в справі.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники органів дізнання і досудового слідства (ч. 3 ст. 127 КПК України).

П.В. Шалдирван, досліджуючи особливості огляду місця події при розслідуванні масових заворушень, пише: «У якості понять (йдеться про початковий етап розслідування) інколи треба запрошувати відомих у населеному пункті поважних осіб, які користуються авторитетом серед населення й можуть виступити свого роду гарантом об'єктивності й неупередженості слідства» [9, 107]. На нашу думку, цієї позиції необхідно дотримуватися й при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я особи, які вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, коли злочин був скоєний на території компактного проживання якоїсь національної меншини (наприклад, кримсько-татарської, ромської тощо).

Під час огляду поняті повинні постійно перебувати поруч зі слідчим і особисто сприймати все, що виявляється, досліджується й фіксується при проведенні даної слідчої дії.

Слідчий повинен попередити понять про обов'язок не розголошувати без його дозволу дані досудового слідства.

Результативність огляду місця події та успіх подальшого розслідування кримінальної справи багато в чому залежить від точної й детальної фіксації процесу огляду, яка може здійснюватися різними способами. Основним із них є описовий, який передбачає складання протоколу на підставі ст. 195 КПК України з додержанням вимог ст. 85 КПК України.

Список літератури:

1. *Гутнік К.В.* Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруженості: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / К.В. Гутнік. — Харків: ХНУВС, 2010. — 16 с.
2. *Коришунова О.Н.* Преступления экстремистского характера: теория и практика противодействия: научно-практическое издание / О.Н. Коришунова. — СПб: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. — 325 с.

При проведенні такої слідчої дії, як огляд місця події, необхідним є застосування відеозапису (кінозйомки), що передбачено ст. 85І КПК України. Це обумовлено характерною рисою огляду місця події при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі — у матеріальному середовищі відображаються різноманітні сліди. У більшості випадків вони неповторні й відновленню не підлягають. О.М. Коршунова зазначає, якщо при проведенні огляду місця події у справах про екстремістські злочини (до яких відносять і злочини на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі) виникає необхідність фіксації великомасштабних об'єктів, можливе застосування аерофотозйомки з використанням вертольота [2, 270]. Вважаємо досить корисним використання звукозапису, складання планів, креслень, схем, виготовлення зліпків, відбитків слідів тощо.

Таким чином, слід зазначити, що огляд місця події при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, є основним, а часто й єдиним джерелом відомостей про злочин і злочинця на початковому етапі розслідування. Саме огляд місця події дає вихідні дані, необхідні для визначення можливих напрямів розслідування, і тому задля неприпустимості втрати інформації він повинен проводитися з дотриманням вимог процесуального законодавства, рекомендацій криміналістичної тактики та з урахуванням специфіки, притаманній саме цій категорії злочинів.

3. Криміналістика / В.В. Агафонов, Н.А. Бурнашев, В.А. Газизов [и др.]; под ред. А.Г. Филиппова. — М.: Юрайт: Высш. образование, 2008. — 441 с.

4. *Кустов А.М.* Судебная медицина в расследовании преступлений: курс лекций / А.М. Кустов, С.С. Самищенко. — М.: Московский психолого-социальный институт, 2002. — 448 с.

5. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посібник / В.П. Бахін, В.К. Весельський, Н.І. Клименко [та ін.]; за ред. П.В. Коляди. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 216 с.

6. Психологія слідчої діяльності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Андросюк, О.М. Корнєв, О.І. Кудерміна [та ін.]; за заг. ред. Л.І. Казміренко. — К.: Правова єдність, 2009. — 200 с.

7. *Свенссон А.* Раскрытие преступлений: Современные методы расследования уголовных дел / А. Свенссон, О. Вендель. — М.: Изд-во иностранной лит., 1957. — 475 с.

8. *Трегубов С.Н.* Основы уголовной техники, научно-технические приемы расследования преступлений / С.Н. Трегубов. — М.: ЛексЭст, 2002. — 336 с.

9. *Шалдирван П.В.* Методика розслідування масових заворушень: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / П.В. Шалдирван. — К., 2005. — 210 с.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвящена тактико-криміналістическим особенностям проведення осмотра места происшествия при расследовании преступлений против жизни и здоровья личности, совершаемых на почве расовой, национальной или религиозной вражды.

SUMMARY

The article is devoted to tactical and criminalistical peculiarities of the examination of the scene of action during the investigation of crimes against life and health of person, motivated by racial, national or religious hostility.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 21.06.2010